

ĮVADAS

XX amžiuje Europoje iš esmės neliko kartos, nepažinusios karo. Nebūna karo, kuriame nebūtų karo belaisvių ir pabėgėlių, okupuotos valstybės politinių kalinių ar kitaip represuotų žmonių. Visi jie, kaip ir kariai kovos frontuose, pažino karo tikrovę ir jos baisumus. Karas giliai įsivėžė į Lietuvos ir kitų šalių gyventojų sąmonę. Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo Lietuvos žemė sugėrė daug žuvusių ir nukankintų žmonių kraujo. Lietuvoje ir vieni, ir kiti okupantai žudė priešininkų karo belaisvius, daliai jų buvo sudarytos nežmoniškos gyvenimo sąlygos – iš viso aukų skaičius siekė apie 168–172 tūkst. sovietinių karo belaisvių, vokiečių karo belaisviai pokario metais (1944–1949 m.) sudarė gerokai mažesnę aukų dalį – apie 5 tūkst.

Pirmieji karo belaisvių lageriai atsirado 1939 m. rugsėjo mėn. Antrojo pasaulinio karo pradžioje Vokietijos kontroliuojamoje Rytų Prūsijoje. Vėliau nauji karo belaisvių lageriai buvo steigiami ar likviduojami pagal karinių veiksmų eigą Vokietijos rytų fronte. Po karo dalis nacistinės Vokietijos lagerių tapo SSRS NKVD administruojamomis vokiečių karo belaisvių arba SSRS politinių kalinių prievartinio sulaikymo vietomis. Vienas iš tokių žemės lopinėlių Lietuvos teritorijoje buvo Šilutės r. Macikų kaimo dvarvietė, kurioje veikė ir nacistinės Vokietijos (1941–1944), ir Sovietų Sąjungos karo belaisvių (1945–1948 m.), ir GULAG'o lageriai (1945–1955).

Macikų vietovė minima nuo XVI a. Macikų dvaras įkurtas XVII a. Jis garsėjo alaus darykla. 1924 m. Lietuvos krašto apsaugos ministerija nupirko dalį buvusio Macikų dvaro pastatų ir pritaikė juos Lietuvos kariuomenės kareivinėms. 1939 m. prasidėjus

Antrajam pasauliniam karui, naciai Vokietijoje ir jos okupuotuose kraštuose įkūrė kelis šimtus karo belaisvių stovyklų (lagerių), suskirstytų pagal tam tikrą tvarką. Už karo belaisvius buvo atsakingos *vermacto* (Vokietijos ginkluotųjų pajėgų) įstaigos. Stovyklų pavadinimuose atsispindėjo lagerio pobūdis ir eilės numeris. Romėniškoji raidė žymėjo apygardą, didžioji lotyniškojo alfabeto raidė – įsteigimo numerį, toliau buvo nurodoma geografinė vietovė. Antrojo pasaulinio karo metais Vokietijos teritorija, vėliau ir okupuotos teritorijos, buvo suskirstyta į karines gynybos apygardas (vok. *Wehrkreis*). Jų buvo 17. Mūsų tyrimui svarbiausios yra I gynybos apygardoje (*Wehrkreis I, Königsberg*) buvusios karo belaisvių stovyklos. I gynybos apygarda apėmė Rytų Prūsiją, vėliau dar dalį okupuotos Lenkijos ir Tilžės–Gumbinės karališkosios apygardos teritoriją. Aukščiausioji teritorijos valdžia (*Wehrkreiskommando I Ostpreussen*) buvo Kionigsberge (Karaliaučiuje, dab. Kaliningradas). Šilutės (Macikų) karo belaisvių lageris *Stalag I-C Heydekrug* (stalagas (vok. *Stammlager*) – bazinis, stacionarus karo belaisvių lageris) buvo šiaurčiausia belaisvių kalinimo vieta nacių Vokietijos reiche.

Tiksli Šilutės lagerio įkūrimo data nėra žinoma, tačiau pagal vokiečių kariškių, tarnavusių Macikų lageryje, pokarinius parodymus VFR teisėsaugos organams galima teigti, kad karo belaisvių stovykla Macikuose buvo įsteigta tik prasidėjus Vokietijos–SSRS karui – 1941 m. birželio pabaigoje–liepos pradžioje. Tačiau Šilutės apylinkėse pirmieji karo belaisviai atsirado dar 1939 m. rudenį. Tai buvo paimti į nelaisvę lenkų kariai. Jie buvo įkurdinti Pagrynių, Kalveliškių, Piktaičių, Šilvių, Pašyšių, Meišlaukių, Traksėdžių kaimuose. 1939 m. lapkričio mėnesį lenkų karo belaisviai dirbo kelio tvarkymo darbus Šilutės–Užlieknių ruože. Vokietijai okupavus Prancūziją, Belgiją ir kitas Vakarų Europos šalis, 1940 m. vasarą į Ryprūsius buvo atgabenama vis daugiau tų užgrobtų valstybių karo belaisvių – prancūzų ir belgų. Jie buvo išnaudojami žemės ūkio, melioracijos ir drenavimo darbuose.

Oficialiai pirmą kartą Macikų lageris (*Stammlager 331 (I C)*) buvo paminėtas 1941 m. rugpjūčio 14 d. organizaciniame Vyriausiosios *vermacto* vadovybės (OKW) įsakyme Nr. 40. Tilžės statybinė Steino firma 1941 m. rugpjūčio 25 d. nusiuntė dirbti į jau veikiančią Macikų karo belaisvių lagerį savo darbuotojų; jie buvo apgyvendinti *vermacto* kariškiams priklausančiuose barakuose ir dirbo įvairius darbus. Būtent to meto archyvinuose dokumentuose pirmą kartą aptinkame Macikų karo belaisvių stovyklos pavadinimą. Remiantis vokiečių kariškių liudijimais galima teigti, kad karo belaisvių stovykla Macikuose realiai pradėjo veikti tik prasidėjus Vokietijos–Sovietų Sąjungos karui, ne anksčiau kaip 1941 m. birželio pabaigoje – liepos pradžioje. Kai kurių autorių teigimu, Šilutės (Macikų) lageris iš pradžių vadinosi *Stalag 331, o*

1941 m. gruodžio 12 d. buvo pervadintas į Stalag I C. Kitais duomenimis, Stalag 331 buvo įsteigtas 1941 m. balandžio 9 d., pervadintas į Stalag I C 1941 m. spalio 10 d.¹

1941 m. liepos mėnesį Šilutės (Macikų) Stalag 331 lagerio administracija išaugo iki maždaug 100 darbuotojų. Administracija įsikūrė apie 500 m nuo stovyklos vokiečių rašytojo Hermanno Sudermanno gimtajame name. Dalis komendantūros karininkų gyveno privačiuose butuose Šilutėje. Šalia komendantūros stovėjo keli barakai, kuriuose gyveno dalis lagerio personalo ir sargybiniai.

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, į Macikus plūstelėjo netikėtai daug belaisvių. Pagal vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos (SD) įsakymus ir instrukcijas iš sovietinių karo belaisvių turėjo būti atrenkami ir sunaikinami priešiški elementai – turėjo būti likviduoti visi svarbesni komunistų partijos ir jos organizacijų funkcionieriai, liaudies komisarai ir jų pavaduotojai, sovietiniai inteligentai, Raudonosios armijos politiniai vadovai ir komisarai, vadovaujantieji ūkio darbuotojai ir žydai. Karo belaisvių atranka ir likvidavimu užsiėmė Tilžės gestapo pareigūnai. 1941 m. liepos mėn. Macikų lageryje kalėjo apie 2–3 tūkst. karo belaisvių, kitais duomenimis – 4 tūkst., daugiausia sovietinių belaisvių, vėliau jų skaičius augo ir pasiekė 15 tūkstančių. Dalis belaisvių vėliau buvo perkelti į kitus lagerius². Vokiečių istoriko Alfredo Streimo teigimu, Tilžės gestapo atrinkti iš Pagėgių, Šilutės (Macikų) ir Stalupėnų (*Ebenrode*) lagerių karo belaisviai 1941 m. liepos–rugpjūčio mėn. buvo šaudomi netoli Pagėgių. Iš viso tuomet buvo sušaudyta apie 700–800 sovietinių karo belaisvių³.

Vokiečiai niekino sovietinius karo belaisvius. Jie buvo marinami badu ir sunkiai dirbo, tačiau baisiausia kančia buvo baudos. Stovyklos pakraštyje, prie vartų, buvo keli spygliuota viela apraizgyti narvai. Į juos kišdavo belaisvius už menkiausią nusižengimą. Žmogus čia pusiau sėdėdamas kentėdavo parą, dažnai ir kelias. Liudininko Dovydo Stučkos teigimu, kasdien numirdavo apie 40 sovietinių karo belaisvių. Iš pradžių juos užkasdavo netoli lagerio, už kelio. Vėliau lavonai būdavo vežami toliau, į ūkininko Kob-lenco lauką. Ypač didelis sovietinių karo belaisvių mirtingumas buvo 1942–1943 metų žiemą. Nemaža belaisvių mirė dėl dėmėtiosios šiltinės epidemijos. Jie

- 1 G. Mattiello, W. Vogt, *Deutsche Kriegsgefangenen- und Internierteneinrichtungen 1939–1945. Band 1: Stammlager (Stalag)*, Koblenz–Milano, 1986, S. 9, 42, 43; Dortmundo prokuratūros 1974 m. balandžio 1 d. raštas ZStL, BA B 162/6573, l. 1235.
- 2 P. Rutho 1975 m. kovo 19 d. apklausos protokolas, BA B 162/6574, l. 1361–1363.
- 3 A. Streim, *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im „Fall Barbarossa“*. Eine Dokumentation, Heidelberg–Karlsruhe, 1981, S. 98–99.

buvo užkasami duobėse maždaug po 20 lavonų kiekvienoje. Rusų belaisvių kalinimo sąlygos šiek tiek pagerėjo tik 1944 metais. Jiems pradėta mokėti už darbą kuponais, už kuriuos belaisviai galėjo įsigyti tabako ir maisto produktų. Masiškai mirštančių sovietinių karo belaisvių vieton buvo atvežama naujų belaisvių iš likviduojamos Priekulės karo belaisvių stovyklos (Stalag 63). 1942 m. liepos mėn. į Macikų lagerį buvo atgabenta apie 1 200 sovietinių karo belaisvių. Nėra žinomas net apytikris Macikų lageryje mirusių sovietinių karo belaisvių skaičius. Vokiečių istoriko Christopho Dieckmanno teigimu, čia galėjo žūti mažiausiai apie 3–5 tūkstančius sovietinių karo belaisvių⁴.

Vokietijos teritorijoje daugėjant antihitlerinės koalicijos karo aviacijos belaisvių skaičiui, 1943 m. liepos mėn. Macikuose vokiečiai įkūrė lagerį Stalag Luft 6 (*Stalag Luft (Luftwaffe-Stammlager)* – bazinis sąjungininkų oro pajėgų karo belaisvių lageris). Jis buvo skirtas į nelaisvę patekusiems britų, amerikiečių, kanadiečių, australų, Naujosios Zelandijos ir kitų sąjungininkų karinių oro pajėgų kariams. *Luft* tipo stovyklose buvo laikomasi Ženevos konvencijos reikalavimų. 1944 m. pirmoje pusėje lagerį sudarė trys sektoriai „A“, „K“ ir „E“: viename buvo apgyvendinti JAV karo belaisviai, antrame – britai, trečiame – amerikiečiai, britai, kitų šalių piliečiai. Visi britų belaisviai buvo lakūnai. Lageryje buvo 10 plytinių barakų, kiekviename barake tilpo 552 žmonės, ir 12 medinių barakų po 54 belaisvius. Iš viso lageryje galėjo tilpti 6 168 belaisviai⁵. Barakuose buvo įrengti trijų aukštų lentiniai gultai, stovėjo stalai, spintelės ir kėdės. Lagerio teritorijoje taip pat buvo skalbykla, barake įrengta koplyčia ir teatras. Vakarų šalių karo belaisviai neprivalėjo dirbti, dirbo tik tie, kurie patys to norėjo. Jie turėjo teisę susirašinėti su šeimos nariais ir giminaičiais. Maitinimas buvo prastas, tačiau vakariečiai gaudavo maisto ir drabužių iš Raudonojo Kryžiaus. Į Macikus pateko ir gen. Vladyslovo Anderso vadovaujamo korpuso lenkų karių belaisvių. Prieš prasidedant evakuacijai, 1944 m. liepos mėnesį, Macikų Stalag Luft 6 lageryje kalėjo 3 623 belaisviai, tarp jų 2 063 amerikiečiai⁶. Ištuštėjusiame lageryje kurį laiką dar veikė ligoninė, vėliau vermachtas, vokiečiams traukiantis iš užimtų SSRS teritorijų, į Šilutę evakavo iš Pskovo apylinkių 379-ąją dulagą, kurio kontingentą sudarė priverčiamiesiems darbams surinkti civiliai sovietiniai žmonės. 1945 m.

4 Ch. Dieckmann, „Karo belaisvių žudymas“, *Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, Vilnius, 2005, p. 42; S. Mėlinauskas, *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, Šilutė, 2014, p. 24, 25.

5 Stalag Luft 6, www.b24.net, l. 1.

6 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w Prusach Wschodnich 1939–1945*, Warszawa, 1982, s. 98.

gegužės pradžioje Stalag Luft 6 lageryje buvusius belaisvius Vokietijos teritorijoje išlaisvino antihitlerinės koalicijos daliniai. Paskutinių Macikuose kalintų sovietinių karo belaisvių likimas nėra žinomas.

Karui einant į pabaigą, 1945 m. pavasarį, į Macikų lagerį SSRS NKVD uždarė vokiečius ir jų sąjungininkus – daugiausia Kuršo katilė į nelaisvę paimtus vermachto ir nacių represinių karinių-policinių struktūrų karius. SSRS vėl okupavus Lietuvą Macikų lageriui buvo suteiktas 184-ojo SSRS NKVD Šilutės karo belaisvių lagerio pavadinimas. Belaisviai dirbo atstatant karo metu apgriautus Šilutės ir Įsruties (vok. *Insterburg*, nuo 1946 m. – Černiachovskas) miestus, dirbo žemės ūkio darbus, aprūpindami lagerio ir specialiosios ligoninės belaisvius savu maistu. Lagerio gamybinėse patalpose jie gamino plataus vartojimo prekes ir įvairiausių kitus gaminius. Vidutiniškai lageryje buvo apie 3 tūkst. belaisvių. Kadangi arti nebuvo stambių pramonės ir kitų ūkio objektų, kuriuose būtų buvę galima panaudoti belaisvių darbo jėgą, 1946 m. pradžioje Macikų lageris buvo reorganizuotas į „gydomąjį“, čia buvo vežami sergantys belaisviai iš visų Lietuvoje esančių lagerių, o sunkiausios būklės ligoniai guldomi į specialiąją ligoninę. 1947 m. sausio mėn. Macikų lagerio savarankiškumas buvo formaliai panaikintas, lageris perduotas 57-ajam Klaipėdos lageriui, o 1948 m. – 195-ajam Vilniaus lageriui. Oficialiai Macikų karo belaisvių lageris buvo uždarytas 1948 m. liepos 15 d.

Macikų lagerio teritorijoje 1945–1948 m. buvo dislokuota autonomiška, turinti lagerio statusą, 2562-oji karo belaisvių specialioji ligoninė. Joje buvo gydomi sunkiai arba beviltiškai sergantys belaisviai. Šioje ligoninėje mirė daugiausia belaisvių (beveik 500), todėl neatsitiktinai vietiniai gyventojai ją vadino „Mirties namais“. Ligoniniai dažniausiai sirgo distrofija, dizenterija, plaučių uždegimu, tuberkulioze, vidurių ir dėmėtąja šiltine ir kitomis ligomis.

Priešingai negu naciai, sovietai vokiečių karo belaisvių specialiai nemarino badu ir nešaudė (buvo teisiami ir įkalinami karo nusikaltėliai), tačiau dėl lagerių personalo masinių maisto produktų vagysčių ir įvairaus turto grobstymo belaisviai gyveno labai sunkiomis sąlygomis: sunkiai dirbo, nuolat badavo ir šalo, daugelis neturėjo tinkamų drabužių ir patalynės šaltuoju metų laiku. Barakai buvo menkai šildomi. Patys sunkiausi buvo 1945–1946 metai – tada mirė daugiau kaip 300 belaisvių.

Nuo 1945 iki 1955 m. karo belaisvių stovyklos teritorijoje Macikuose taip pat veikė SSSR NKVD (MVD) Gulago padalinys, vadintas 3-iaja pataisos darbų kolonija, vėliau 3-uoju atskiruojų lagerio padaliniu, 3-uoju lagerio skyriumi. Tai buvo vienas didžiausių sovietinių lagerių Lietuvoje. Jame vienu metu kalėjo nuo 2 000 iki 3 000 kalinių, trečdalis jų – lietuviai. Šis GULAG'o skyrius buvo įsteigtas 1945 m.

pavasari. Pirmieji civiliai lietuviai politiniai kaliniai (120 vyrų ir 80 moterų) į lagerį buvo atvežti iš Šiaulių kalėjimo ir uždaryti mažojoje lagerio zonoje. Dauguma jų buvo nuteisti pagal įvairiais būdais sufabrikuotus politinius kaltinimus. Vėliau kalinių skaičius nuolat didėjo – juos papildė ne tik politiniai kaliniai, bet ir sovietų ekonominės prievartos aukos, dažniausiai ūkininkai, nesugebėję išmokėti prievartinių mokesčių valstybei ar neatidavę privalomųjų maisto produktų. Kalinių skaičių papildė kriminaliniai nusikaltėliai (vagys, prievartautojai, banditai ir pan.), taip pat Raudonosios armijos kariai rusai ir ukrainiečiai, patekę į politinę valdžios nemalonę ir nuteisti⁷. Nemažą dalį GULAG'o skyriuje Macikuose kalėjusių žmonių sudarė sergantieji ir invalidai. Šiame lageryje buvo kalinamos ir moterys, taip pat kalėjime ar lageryje gimę jų vaikai iki 2 m. amžiaus. Lagerio teritorijoje veikė ligoninė, Motinos ir vaiko namai.

Literatūra ir šaltiniai

Lietuvos istoriografijoje skirta mažai dėmesio tirti Antrojo pasaulinio karo nacistinės Vokietijos represinių struktūrų veiklą ir vaidmenį organizuojant karo belaisvių lagerius Lietuvos teritorijoje, Sovietų Sąjungos ir kitų antihitlerinės koalicijos valstybių karo belaisvių padėtį šiuose lageriuose ir jų žudynes. Vienas pirmųjų tyrinėtojų vokiečių istorikas Christophas Dieckmannas *Tarptautinei komisijai nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti* 2001 m. pateikė mokslinę studiją „Karo belaisvių žudymas“. Jis nustatė, kad karo metais Macikų lageryje galėjo žūti apie 3–5 tūkstančius sovietinių karo belaisvių⁸. Apie Antrojo pasaulinio karo belaisvius ir tragišką jų likimą fragmentiškai rašė istorikai Arūnas Bubnys⁹, Kazys Rukšėnas¹⁰ ir Petras Stankeras¹¹, teisininkas Juozas Bulavas¹² ir kiti, tačiau iki 2014 m. niekas išsamiai netyrinėjo Šilutės (Macikų) lageryje 1939–1945 m. kalintų karo belaisvių is-

7 L. Alekna, *Atsiminimai. Šilutės muziejus, Macikų lagerio kaliniai A–M*, b. 1; S. Mėlinauskas, *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, p. 105.

8 Ch. Dieckmann, *Karo belaisvių žudymas, Totalitarinių režimų nusikaltimai Lietuvoje. Nacių okupacija*, t. 2, Vilnius, 2005, p. 42.

9 A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.

10 K. Rukšėnas, *Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 1970. Rankraštis.

11 P. Stankeras, *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998.

12 J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969.

torijos. Kai kurie Macikų lagerio praeities faktai atsispindėjo Šilutės rajono žurnalistų publikacijose¹³.

2014 m. pasirodė žymaus Šilutės rajono žurnalisto Stasio Mėlinausko knyga „Macikai: sugrįžimas atminties takais“¹⁴. Autorius pirmą kartą išsamiai atskleidė ir istoriškai apibendrino čia veikusių lagerių praeitį. Knygoje rašoma apie 1939–1955 m. Macikuose veikusius karo belaisvių ir GULAG'o lagerius, kuriuose buvo kalinami į nelaisvę pakliuvę SSRS, Lenkijos, Prancūzijos, JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos ir kitų šalių kariai ir sovietų valdžios įkalinti Lietuvos gyventojai. Remiantis archyviniais dokumentais, Šilutės muziejaus informacija, belaisvių ir kalinių atsiminimais, gyventojų liudijimais, per žurnalistinio darbo metus sukaupta autoriaus medžiaga, leidinyje pateiktas platus istorinis fonas, kuriame vyko Macikų įvykiai, nusinešę daugybės žmonių gyvybes. Autorius knygą dalija į tris dalis. Pirmoji skirta nacių Macikų konclageriui, antroji – vokiečių karo belaisviams, trečioji – 3-iajam GULAG'o skyriui. Knygoje daugiausia dėmesio skirta nacių laikotarpiui, apie kurį žmonės žinojo mažiausiai. Ir priešingai, apie vokiečių karo belaisvius 1945–1948 m. parašyta palyginti nedaug.

Užsienio šalyse, ypač Vokietijoje, Rusijoje, Didžiojoje Britanijoje, Lenkijoje, JAV ir kitose valstybėse, per pastaruosius dešimtmečius apie Antrojo pasaulinio karo belaisvius išleista daug mokslinės, publicistinės ir memuarinės literatūros, padedančios geriau suprasti visą nacistinio reicho karo belaisvių lagerių struktūrą ir sistemą. Tačiau apie Šilutės (Macikų) lagerį informacijos nėra daug, nors kai kurios publikacijos vertos dėmesio. Iš jų galima išskirti lenkų istoriko Z. Lietzo darbą „Karo belaisvių stovyklos Rytprūsiose 1939–1945“¹⁵, G. Mattiello'o ir W. Vogto „Vokiečių karo belaisviai ir internautieji“¹⁶, A. Streimo „Sovietų karo belaisvių padėtis žlugus „Barbarosos planui“¹⁷. Apie Macikų belaisvių pabėgimus iš lagerio rašė Johnas Dominy¹⁸. Informacijos apie nacių Macikų lagerį yra interneto svetainėje [www. Stalag Luft 6](http://www.StalagLuft6.com).

13 „Pėdsakai neišblėso“, *Komunistinis darbas*, 1963 11 19, Nr. 136; „Šilutės r. turėsime savo Raudų sieną“, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/silutes-r-turesime-savo-raudu-siena.d?id=22763974>, 2009 m. birželio 22 d.

14 S. Mėlinauskas, *Macikai: sugrįžimas atminties takais*, Šilutė, 2014.

15 Z. Lietz, *Obozy jeniecke w PrusachWschodnich 1939–1945*, Warszawa, 1982.

16 G. Mattiello, W. Vogt, *Deutsche Kriegsgefangenen-und Internierteneinrichtungen 1939–1945. Band 1: Stammlager (Stalag)*, Koblenz–Milano, 1986.

17 A. Streim, *Die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener im „Fall Barbarossa“. Eine Dokumentation*, Heidelberg–Karlsruhe, 1981.

18 J. Dominy, *The sergeant escapers*, London, 1974.

Nacistinės Vokietijos ir jos sąjungininkų karo belaisvių tema – dar viena likusi balta dėmė Lietuvos naujausių laikų istoriografijoje. Apie karo belaisvių 2652-osios specialiosios ligoninės veiklą savo atsiminimuose yra rašęs čia dirbęs vokiečių karo belaisvis gydytojas Arno Schulze¹⁹. Gydytojas atskleidė, kokios buvo kalinių ligonių gydymo ir priežiūros sąlygos, paminėjo kitų svarbių detalių. Ne mažiau svarbūs yra Broniaus Antanaičio atsiminimai apie Macikų GULAG'o skyrių, kuris buvo įkurtas buvusioje 184-ojo karo belaisvių lagerio teritorijoje²⁰. Sprendžiant iš A. Schulze's ir B. Antanaičio prisiminimų, šių lagerių karo belaisviai ir kaliniai gyveno ir kentėjo labai panašiomis sąlygomis. Skirtumas buvo toks, kad belaisviai buvo nenuteisti ir tikėjosi greitai sugrįžti namo, o politiniai kaliniai, gavę dešimtis metų kalėti, buvo pasmerkti čia mirti, laukti laisvės arba būti išvežti į SSRS ir ten kalinami pagal visas GULAG'o „tradicijas“.

Duomenų apie GULAG'o skyriuje kalintus ir mirusius asmenis galima rasti Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro leidžiamame Genocido aukų vadyne, kuriame pateikiama informacija apie nuo okupacijų nukentėjusius Lietuvos gyventojus²¹.

Archyviniai šaltiniai. Tiriant nacistinio laikotarpio Macikų lagerio istoriją, panaudoti Vokietijos federaliniuose archyvuose (*Bundesarchiv*) surasti dokumentai. Federaliniame karo archyve Freiburge (*Bundesarchiv-Militärarchiv in Freiburg*) buvo surasti 1943 m. vokiečių karo medikų, inspektavusių Macikų lagerį, pranešimai ir ataskaitos. Nors šie dokumentai apima gana siaurą laikotarpį (daugiausia 1943 m. vasarą), juose gana detalai nušviečiama sanitarinė-higieninė lagerio ir jame kalintų belaisvių būklė, aprašomos lageryje tuo metu buvusios belaisvių ir vokiečių administracijos darbuotojų medicininei priežiūrai ir gydymui skirtos patalpos, medicinos personalas, turimos gydymo priemonės ir kt. Viena pranešime aprašoma ir bendra lagerio struktūra, Vakarų šalių ir sovietinių karo belaisvių sektoriai. Daugiau dokumentų apie Macikų lagerį pavyko surasti buvusioje Federalinių žemių justicijos administracijos centro valdybos Liudvigsburge nacių nusikaltimams tirti archyve (*Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung von NS-Gewaltverbrechen in Ludwigsburg*). Dabar ši įstaiga reorganizuota į Federalinio archyvo padalinį Liudvigsburgo mieste. Šiame archyve saugomos nacistinių karo nusikaltėlių tardymo ir teismų

19 A. Schulze, *Führung und Bewahrung*. Vokiečių karo belaisvio atsiminimai apie Macikų lagerį. Šilutė, 2009. Rankraštis, Šilutės muziejus. „Šilokarčiama“ laikraščio ir interneto svetainės puslapyje atsiminimus parengė Šilutės muziejaus direktorė Roza Šikšnienė. www.silokarciama.lt.

20 B. Antanaitis, *Žodžiai iš pragaro*, Vilnius, 1991.

21 Lietuvos gyventojų genocidas, 2 t., Vilnius, 1998–2005; 3 t., Vilnius, 2007–2009; 4 t., Vilnius, 2012–2014.

bylos. Liudvigsburgo archyve pavyko surasti keliolika Macikų karo belaisvių stovyklos vokiečių kariškių ir administracijos darbuotojų bylų (ypač svarbus yra procesas prieš Konstantiną Canarį (Konstantin Canaris) dėl sovietinių karo belaisvių žudynių I gynybos apygardoje (Rytprūsių apygarda)). Nors šias bylas tyrė prokurorai labiausiai domėjosi sovietinių karo belaisvių žudynėmis įvairiuose Rytprūsių lageriuose, jose galima rasti informacijos ir apie bendrą lagerių, tarp jų ir Macikų, padėtį. Remiantis apklaustų įtariamųjų ir liudininkų parodymais pavyko nustatyti, kad Macikų lageris buvo įsteigtas ne anksčiau kaip Vokietijos–SSRS karo pradžioje, t. y. 1941 m. birželio pabaigoje – liepos pradžioje, o ne 1939 m. rudenį, kaip rašė nemaža autorių. Teismo bylų dokumentuose yra informacijos apie Macikų lagerio administraciją ir jos vadovus, Tilžės gestapo apsilankymus lageryje, lagerio struktūrą, karo belaisvių padėtį ir judėjimą, medicininę priežiūrą, taip pat sovietinių karo belaisvių atranką pagal nacių ideologinius principus ir išvežimą sušaudyti netoli Pagėgių.

Šilutės apskrities ir Macikų lagerio nacistinio laikotarpio istorijai tirti dokumentų galima rasti Lietuvos centriname valstybės archyve (LCVA). Pirmiausia tai pasakytina apie Šilutės valsčiaus (apskrities) teismo (vok. *Amtsgericht*) (f. 1573), Šilutės apskrities valdybos (f. 1577) ir NSDAP (nacionalsocialistų partijos) Šilutės apskrities valdybos (f. 1684) fondus. Pirmajame fonde yra finansinio pobūdžio dokumentų, iš kurių galima sužinoti, kad jau 1939 m. rudenį kelių tiesimo ir remonto darbus Šilutės apskrityje dirbo kelios dešimtys lenkų karo belaisvių. 1940 m. viduryje juos pakeitė prancūzų ir belgų karo belaisviai. Kituose dviejuose Šilutės apskrities fonduose saugomi daugiausia teisinio pobūdžio dokumentai. Mūsų tiriamos temos požiūriu yra įdomios tos bylos, kuriose vietiniai gyventojai kaltinami dėl draudžiamo elgesio su karo belaisviais (valgymo prie vieno stalo su belaisviais, moterų ir merginų intymių santykių su karo belaisviais ir t. t.). Kaimuose ūkininkai dažnai palaikydavo normalius žmoniškų santykius su pas juos dirbančiais prancūzų ir belgų karo belaisviais (valgydavo prie vieno stalo, keisdavosi dovanėlėmis, kartu švęsavo Kalėdas ir Velykas, pasitaikydavo ir intymių santykių bei meilės romanų). Nacistinė valdžia griežtai reglamentavo civilių Vokietijos piliečių santykius su belaisviais ir už nustatytos tvarkos pažeidimus baudavo. Itin uoliai ir griežtai buvo persekiojamos moterys ir merginos, kurios palaikė intymius santykius su karo belaisviais. Nacistinė valdžia skatino įskundimus ir kurstė nepasitikėjimo ir priešiško atmosferą. Įskundimai buvo laikomi pilietiškumo ir ištikimybės vokiečių tautai ir nacistinei valdžiai požymiu.

Daugiausia istorinės, informacinės ir statistinės medžiagos apie Šilutės r. Macikų karo belaisvių lagerį ir specialiąją ligoninę yra Lietuvos ypatingojo archyvo LSSR valstybės saugumo komiteto (KGB), LSSR vidaus reikalų ministerijos (MVD) ir LSSR komunistų partijos (LKP) dokumentų kompleksuose. Išlikę dokumentai ne visada yra

išsamūs, kai kada tik fragmentiški, neretai prieštaraujantys vienas kitam, ypač statistiniai duomenys. Daugiausia archyvinės medžiagos rasta MVD dokumentų komplekso V-69, V-73, V-141, V-142 fonduose. Iš jos paaiškėja lagerio struktūra, yra duomenų apie karo belaisvių skaičių, tautinę sudėtį, lageryje vykusį agentūrinį darbą, belaisvių asmenines ir politines nuotaikas, susirašinėjimą su artimaisiais gimtiniuose (daugiausia Vokietijoje), belaisvių pabėgimus, agentūrinį sekimą, karo nusikaltimų kaltininkų nustatymą, belaisvių gydymą ir mirtis, sunkias gyvenimo ir prievartinio darbo sąlygas. Tačiau nemaža dalis bylų sąmoningai buvo sunaikintos iš karto po karo belaisvių lagerių likvidavimo 1949 m. pradžioje, šie dokumentai, tada laikyti menkaverčiais, buvo paversti makulatūra. Apie tai liudija įvairių LSSR MVD komisijų surašyti aktai ar MVD pareigūnų raštai apie karo belaisvių paiešką centriniame LSSR MVD archyve.

Kitas labai svarbus šio darbo šaltinis yra Lietuvos ypatingajame archyve saugomi SSRS NKVD (MVD) Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų vyriausiosios valdybos ir įvairių jos padalinių (įskaitant karo belaisvių lagerius Lietuvoje) dokumentų mikrofilmai, į Lietuvą atvežti iš Rusijos valstybinio karo archyvo 2001–2002 m. Šio Rusijos archyvo lietuviškojo LYA K-8 fondo 2 apyrašo 1–3 mikrofilmuose galima rasti NKVD lagerių ir mirusių karo belaisvių sąrašus, karo belaisvių kapinių aprašymus ir schemas, kapinių priežiūros ir kt. dokumentus. Žinoma, ir šiuose dokumentuose yra labai daug „baltų dėmių“, nes pirmaisiais pokario metais (1945–1946 m.) lageryje buvo labai prastai organizuota belaisvių, ypač mirusių, apskaita, netiksliai aprašytos arba iš viso neaprašytos belaisvių gyvenimo ir darbo vietos ir kt. Paaiškinti Maskvai kai kurių Macikų karo belaisvių gyvenimo ir mirimo aplinkybių XX a. 5-ojo ir 6-ojo dešimtmečių sandūroje (1949–1950 m.) jau negalėjo patys SSRS ir LSSR MVD darbuotojai.

Karo belaisvių gyvenimo paveikslą papildė Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų komplekso 1771 fondo 190 apyrašo dokumentai, kurie atskleidžia LKP CK ir LSSR MT vadovų siekius Šilutės „gydomajame“ lageryje išgydyti sergančius belaisvius, kad būtų galima juos maksimaliai išnaudoti Lietuvos miestų, kelių, tiltų ir kitos infrastruktūros atstatymo darbuose ir pramonės objektų statybose. Į šiuos pageidavimus SSRS MVD Karo belaisvių ir internuotųjų reikalų vyriausioji valdyba Maskvoje ne visados atsižvelgdavo – SSRS vadovybė siekė kuo daugiau sveikų karo belaisvių panaudoti karo sugriautos Rusijos vakarinės dalies atkūrimo, energijos išteklių (anglies, naftos, medienos) gavybos, hidroelektrinių statybos darbuose, todėl tūkstančiai belaisvių iš Lietuvos buvo išvežami į Rytus.

Lietuvos centrinio valstybės archyvo R-358–360 ir R-832–833 fonduose yra saugomi Macikų karo belaisvių lagerio ūkinės veiklos, belaisvių kapinių ir kiti dokumentai.

Istorinės, informacinės ir statistinės archyvinės medžiagos apie Macikų GULAG'o lagerio skyrių yra Lietuvos ypatingojo archyvo MVD dokumentų komplekso V-14 ir

V-145/11 fonduose. Tai – LSSR NKVD (MVD) Klaipėdos srities valdybos, Pataisos darbų kolonijų skyriaus ir 3-iojo lagerio skyriaus darbo medžiaga – vadovaujančiųjų pareigūnų įsakymai, planai, ataskaitos ir pažymos. Juose atsispindi lagerio struktūra, yra duomenų apie kalinamų žmonių skaičių, kasdienį gyvenimą – maitinimą, gydymą ir darbą, pateikiami 1948–1955 m. mirusių lageryje kalinių sąrašai. Išsamios lagerio istorijos atkurti nėra galimybės, nes daugelio dokumentų nėra išlikę. 1945–1950 m. dokumentai yra tik fragmentiški. Daugiausia duomenų yra apie lagerio veiklą 1951–1954 m.

Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriaus 1043 fonde yra saugoma LSSR NKVD (MVD) Pataisos darbų kolonijų skyriaus 3-iojo lagerio skyriaus Lietuvos komunistų partijos Šilutės rajono skyriaus pirminės organizacijos dokumentai. Nors šios kolonijos LKP Šilutės r. skyriaus pirminės organizacijos susirinkimų protokolų išlikę nedaug, juose yra medžiagos apie lagerio būklę ir kalinių buitį.

Archyvinės informacijos apie GULAG'o skyrius Lietuvoje galima rasti Lietuvos ypatingojo archyvo KGB dokumentų komplekso K-8 fonde, į kurio 1 apyrašą yra įtraukti Rusijos Federacijos valstybiniame archyve saugomų SSRS NKVD (MVD) vyriausiosios kalinimo vietų valdybos dokumentų mikrofilmai. Šiuose dokumentuose yra informacijos apie LSSR pataisos darbų kolonijų skyriaus darbą, jos padalinių dislokacijos schemas ir pažymos-charakteristikos.

Macikų karo belaisvių ir GULAG'o lagerių istorinį poveiklį papildė archeologų grupės (Egidijus Abromavičius (projekto autorius), Edvinas Ubis, Daumantas Kiulkyš, Miglė Urbonaitė) 2014 m. atliktų žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų daiktiniai radiniai ir archeologinė medžiaga (planai, brėžiniai, fotofiksacija ir kt.). Archeologai detalizavo Macikų karo belaisvių lagerių kapinių ribas. Iš viso buvo ištirtas 435 kv. m plotas įvairaus dydžio perkasomis, kuriose buvo aptikta ūkinės veiklos ir žmonių buities daiktų (belgiškų ir lietuviškų karinių uniformų sagų, įvairios paskirties stiklo buteliukų, puodelių, kariškų gertuvių, smulkių lietuviškų ir rusiškų pinigų), pastato pamatai, kapų duobės.

Rengiant knygą spaudai didelė problema kilo dėl autentiškos sovietinio laikotarpio vokiškų vardų ir pavardžių rašybos. Archyvuose yra išlikusios tik rusiška transkripcija parašytos belaisvių pavardės, kai kurių yra net keli variantai. Jos dažniausiai būdavo užrašomos iš klausos arba atsižvelgiant tik į kai kuriuos vokiškų pavardžių rašymo niuansus (dvigubos priebalsės „l“, „t“, „n“ ir pan.). Tiksliai nežinant originalios vokiškų pavardžių rašybos, šioje knygoje jos pateikiamos pagal archyvinių dokumentų įrašus.